

Lesoni 1 – iVolanivuli

Rawailavo Drokadroka – kena yavu

VOSA VAKAVITI RARABA

Vakailavotaka na:

KOICA
Korea International
Cooperation Agency

Ena veitauriliga kei:

Pacific Islands
Development Forum

CONTENTS

iVolavosa	5	4. CABETA NA RAWAILAVO KARAKARAWA	24
Vakaleka.....	6	4.1 Cabeta na Rawailavo Karakarawa	25
1. TAUMADA	7	4.2 Tukutuku eso ni cabeti vakavinaka na rawailavo karakarawa ena Pasifika	25
Vakadre 1.....	8	4.3 Veiraurau ni Tagane/Yalewa	26
2. LEQA ESO NI VEIKABULA KEI NA VEIVAKATOROCCKETAKI RAIYAWA.....	9	4.4 Vakalailaitaka na Viakana	27
2.1 Rawailavo Duka	10	4.5 Tikobulabula	28
2.2 Draki Veisau.....	10	4.6 Dusidusi ni Rawailavo Drokadroka	28
2.3 Walewale e Viti kei vuravura	11	Vakadre 4.....	29
2.4 Mamaroroi kei na Takete ni Veivakatoroccketaki Raiyawa (TVR)	11	5. NODA IYaubula KEI NA NODA QARAVA	32
Vakadre 2.....	13	5.1 Maroroi ni iYaubula	33
3. RAWAILAVO DROKADROKA RARABA	16	5.2 Wai	33
3.1 Rawailavo Drokadroka (RD)	17	5.3 Veikau	33
3.2 Rawailavo Karakarawa	17	5.4 Qele	34
3.3 Yavu ni Rawailavo Drokadroka	18	5.5 Manumanu	34
3.4 Walewale ni Rawailavo Drokadroka	19	5.6 Noda qarava vata na iyaubula	34
3.5 Yaga eso ni Rawailavo Drokadroka	20	Vakadre 5.....	35
Vakadre 3.....	21	6. TINITINI	36
		DRAMA 1.....	37
		DRAMA 2.....	39

LIST OF FIGURES

YALOYALO 1: Rawailavo Duka.....	10	YALOYALO 20: Sevu Vakamataniitu na Sola	25
YALOYALO 2: Qaranikoula e Vatukoula.....	10	YALOYALO 21: Sasaga ni tei kau me buka mai Papua Niukini..	25
YALOYALO 3: Kuvukuvuraki ni Buliyaya	10	YALOYALO 22: Tei Dogo	25
YALOYALO 4: Vakacaca ni cagilaba o Winston mai Rakiraki....	10	YALOYALO 23: Ra tei lase na saravanua mai na Outrigger ...	26
YALOYALO 5: Yavu na baravi mai Koro	11	YALOYALO 24: Logo (drotini) ni FFA.....	26
YALOYALO 6: Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa e 17....	11	YALOYALO 25: Sainitaki na veiyalayalati ni sasaga.....	26
YALOYALO 7: Duru ni Veivakatorocaketaki Raiyawa	12	YALOYALO 26: Veiraurau ni Tagane kei na Yalewa	26
YALOYALO 8: Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa tuvai ena duru e 320	12	YALOYALO 27: Na Yalewa kei na Rawailavo Drokadroka...	27
YALOYALO 9: Rawailavo Drokadroka	17	YALOYALO 28: Vakalailaitaka na Viakana	27
YALOYALO 10: Veisautaka na Baravi na Freesoul Real Estate Development	17	YALOYALO 29: Bibi ni Tikobulabula.....	28
YALOYALO 11: Baravi Benuci	18	YALOYALO 30: Na iTalai Drokadroka.....	28
YALOYALO 12: Rawailavo Karakarawa.....	18	YALOYALO 31: Cakacaka Vinaka kei na Tubu Vakailavo.....	28
YALOYALO 13: Walewale ni Rawailavo Drokadroka	19	YALOYALO 32: Na iYaubula Eso	33
YALOYALO 14: Vata ni sola ena Nanuya Island Resort.....	19	YALOYALO 33: Noda iYaubula na Wai	33
YALOYALO 15: Ra vakavouya na marama kei na gone na taga makawa me caka kina na 'eco bag'	19	YALOYALO 34: Vakarautaki na tolonikau me fikataki kina na kaboni.....	33
YALOYALO 16: Tuvani na 'eco bag' me volitaki	20	YALOYALO 35: Na bekalulu (Mirimiri acrodonta) – mataqali beka sa voleka sara ni kawaboko	34
YALOYALO 17: Rawailavo Dodonu se Cowiri.....	20	YALOYALO 36: Turaga kei na marama mai Tavulomo, Bua...	34
YALOYALO 18: Benu ni ta jaina	20	YALOYALO 37: Sala ni Rawailavo Drokadroka.....	37
YALOYALO 19: Na ivuki (inverter) Sunny Island ratou qarava na SMA me veivotayaka na livaliva.....	25		

LIST OF TABLES

TEVELI 2: Tuvatuva ni Lesoni	4
------------------------------------	---

Na lesoni **“Rawailavo Drokadroka – kena yavu”** na ivakamacala taumada ni yavu ni Tubu Drokadroka kei na Rawailavo Drokadroka.

Ni oti na lesoni qo, e dodonu me sa matata vei keda na veika qo:

- Na duru e tolu ni veivakatorocaketaki raiyawa.
- Na duidui ni rawailavo drokadroka, karakarawa kei na duka kei na yaga ni rawailavo drokadroka kei na karakarawa.
- Yavu eso ni rawailavo drokadroka.
- Yaubula cava so e tiko vei keda kei na kedra qaravi vakavuku.
- Yaragi eso e yaga ena noda cabeta na rawailavo drokadroka/karakarawa.
- Na ituvatuva ni noda vanua kei na kena yaga ena noda cabeta na rawailavo drokadroka/karakarawa.
- Na isoqosoqo cava so e rawa ni tokona se vakailavotaka noda cabeta na rawailavo drokadroka.

TEVELI 2: Tuvatuva ni Lesoni

Wase	Mataqali Vuli
Taumada	
1. Tou veikilai mada	Vuli & ivakadre 1
2. Leqa eso ni Veikabula kei na Veivakatorocaketaki Raiyawa	Vuli
	Vakadre 2
3. Yavu eso ni Rawailavo Drokadroka	Vuli
	Vakadre 3
4. Cabeta na Rawailavo Drokadroka/ Karakarawa	Vuli vakatau
	Vakadre 4
5. Noda iYaubula kei na noda qarava	Vuli
	Vakadre 5
6. Tinitini	Vuli
	Drama

Na ivolanivuli qo e yavutaki ena kena Salavata nei Qasenivuli (Trainers Guide). Sa vakarawarawataki na lewenivola ka vakalekalekataki, qai vakabibitaki kina na droini, yaloyalo kei na kena ivakadre me ratou veimaliwai vinaka tikoga kina na lewe ni vuli kei qasenivuli ni toso tiko na vuli. Ke o gadreva

na ikuri ni ivakamacala ni wase cava ga, mo raica na Salavata nei Qasenivuli.

Taba ena Waqanivola: Veidogo ena Baravi kei Ovalau. Veitaba: Kristin Deason, GGGI.

Moni Kila: Na Global Green Growth Institute e sega ni yalataka, se yalataka lo madaga, ni donu se taucoko na itukutuku ena ivola qo, se rawa ni veilewaitaki ke cala, ni dua e vakayagataka na vua ni itukutuku se iyaya se cakacaka e volai kina, wili kina ni beci na dodonu ni kena itaukei.

IVOLAVOSA

Draki Veisau – qo e vu mai na noda cakacaka se na kena revurevu ni veisautaka na lewe ni cagi e macawa. Na draki veisau gona e rawa ni vu mai na noda cakacaka e veisautaka na lewe ni macawa, ia na veiveisau ni draki e rawa ni vu ga mai na veisau ni veikabula e vuravura.¹

Kuvukuvuraki – kena kuvuraki e dua na ka buli, vakabibi na kasi se na ua ni macawa (radiation). E cavuti vakalevu ga baleta na kasi e kuvuraki e macawa; mv (me vaka) na kasi tunumaka ni iqagi ni livaliva kei na volau, kubou ni buliyaya, lori &s.²

Rawailavo Duka – noda rawata na tubu vakailavo vakalevu ena cakacaka e vakacacani kina na veikabula, vakabibi na vakayagataki buka bulu me vaka na koala, waiwai kei na kasi.³

Rawailavo Drokadroka – na sala ni rawailavo e kena inaki na veivakatorocaketaki raiyawa kei na valuti ni dravudravua, salavata noda qarauna me kua ni vakacacani se vakawabokotaki na veikabula.⁴

Rawailavo Karakarawa – noda vakayagataka vakavuku na iyau mai wasawasa; me rawa kina na **tubu** vakailavo, na tikovinaka, kei na cakacaka saumi, ni maroroi tikoga kina na bula vinaka ni **wasawasa**.⁵

Tubu Lailai na Kaboni – na tubu e lailai kina na kasi kaboni kuvuraki e macawa.⁶

Vakayagataki raiyawa – noda vakayagataka vakavuku na kabula me kua ni yavu, me veiraurau tikoga na veikabula.⁷

Yavu ni Qele – kena vakayavui vakamalua na delaniqele ena wai, cagi, sisi ni qele &s.⁸

1 IPCC Intergovernmental Panel on Climate Change, "Definition of terms used within the DCC pages", https://www.ipcc-data.org/guidelines/pages/glossary/glossary_c.html

2 Emission definition, <https://www.google.com/search?q=emission+define&rlz=1C1GCEA>

3 The Green Market Oracle, "Environmental Implications of three types of Economies: Brown, Blue and Green", <https://thegreenmarketoracle.com/2013/10/04/environmental-implications-of-three/>

4 UN Environment programme, "Green economy", <https://www.unep.org/pt-br/node/23750>

5 The World Bank, "What is the Blue Economy?", <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2017/06/06/blue-economy>

6 <https://www.google.com/search?q=low+carbon+meaning&rlz=1C1GCEA>

7 Google search, "sustainability definition", <https://www.google.com/search?q=sustainability+definition&rlz=1C1GCEA>

8 Youmatter, "Soil erosion and Degradation: Simple definition, causes and consequences", <https://youmatter.world/en/definition/soil-erosion-degradation-definition/>

VAKALEKA

BD	Bisinisi Drokadroka
GGGI	Global Green Growth Institute
KOICA	Korea International Corporation Agency
MS	Mate Sureti
mv	me vakā
MW	Mega Watts
PIDF	Pacific Islands Development Forum
RD	Rawailavo Drokadroka
RO	Reverse Osmosis
TG	Trainer's Guide
TOT	Training of Trainer
TVR	Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa
VR	Veivakatorocaketaki Raiyawa
VV	iVolanivuli
&s	kei na so tale (et cetera, etc.)

1

Taumada

VAKADRE 1

Vakamacalataki iko vakalekaleka vei ira na lewe ni kalasi, ni sa tukuna mai o dauveituberi. Mo tukuna na yacamu, cava so o kila tu ena tabana qo, kei na cava so o namaka me na vua ni vuli qo.

A large, white, stylized number '2' is positioned on the left side of the page. The background is a gradient of blue and green, with a vertical line separating the two colors. The number '2' is set against the blue portion of the gradient.

Leqa eso ni Veikabula kei
na Veivakatorocaketaki
Raiyawa

2.1 Rawailavo Duka

Na Rawailavo Duka noda rawata na tubu vakailavo vakalevu ena cakacaka e vakacacani kina na veikabula, vakabibi na vakayagataki buka bulu me vaka na koala, waiwai kei na kasi.³

YALOYALO 1: Rawailavo Duka⁹

Qo e laurai ena itovo ni buliyaya ni Rawailavo Duka ni dau vakalevu me vakayavuyavu, ka tini ena

- Vaqueavutaki ni veikabula eso ena ta kau vakailoa kei na itovo vovou eso ni teitei
- Buli iyaya ena ivurevure ni livaliva dau yavu, mani tubu kina na kuvuraki kasi tunumaka
- Kelikeli kei na cakacaka ni buliyaya e vu mai kina na benu ca
- Drava na yalava ni qolivi sivia, &s.

Qo e so ga vei ira na cakacaka era vakavuna vakalevu na Draki Veisau.

YALOYALO 2: Qaranikoula e Vatukoula¹⁰

Na kelikeli kei na kena benu e dua na vu levu ni vakacacani ni veikabula ena veivanua era sasaga cake tiko. Na kelikeli

e vakavuna na talaki ni kau, benu ca, sisi ni qele, uneune, waluvu mai na wai ni kelikeli, &s.

YALOYALO 3: Kuvukuvuraki ni Buliyaya¹¹

Kuvukuvuraki mai na misini kei na vakayagataki wainimate.

2.2 Draki Veisau

Na draki veisau e vu mai na noda cakacaka se na kena revurevu ni veisautaka na lewe ni cagi e macawa. Na draki veisau gona e rawa ni vu mai na noda cakacaka e veisautaka na lewe ni macawa, ia na veiveisau ni draki e rawa ni vu ga mai na veisau ni veikabula e vuravura.³ Ni tubu totolo na buliyaya kei na vakayagataki buka bulu, me vaka ena Rawailavo Duka, e dau tini ena kena tavoraki tuga na iyaubula (veikau/wai/ buka bulu) kei na veisau ni draki.

YALOYALO 4: Vakacaca ni cagilaba o Winston mai Rakiraki¹²

⁹ From Brown to Green Economy, <https://www.lemauricien.com/le-mauricien/brown-green-economy-call-conventionalists-1/89489/>

¹⁰ Dhanjay Deo, "Partial operations start at Vatukoula Gold Mines", 10 May 2017, <https://fijivillage.com/news/Partial-operations-start-at-Vatukoula-Gold-Mines-rsk295/>

¹¹ Veitaba: Mohammed Tazil, GGGI

¹² Yavutaki ena ABC News, <https://www.abc.net.au/news/2016-02-21/fiji-cyclone-winston/7187176?nw=0>

YALOYALO 5: Yavu na baravi mai Koro¹³

Yaloyalo 5 e laurai kina na kena yavu na baravi. A tuva na baniua mai Koro me bai ni koro, qai leqa ni tubu na waitui, mani yanaraka na baniua na ua lelevu.

Qo e so na idusidusi meda vakamamadataka kina na revurevu ni draki veisau:

- Kua so na ta kau.
- Ni o teitei mai veikau, nanuma mo tei kau me bai ni itetei, me lailai kina na yavu se sisi ni qele e baba.
- Kua ni vakadukara na wai (mv ena benu ni teitei, palasitika, wainimate).
- Maroroya ka tea na dogo kei na lase.
- Qoli se susu ika vakayalomatua (waitui se waidroka).
- Maroroya noda veikau.
- Kila na vanua luvuluvu, qai vakatabuya na tiko kina.

2.3 Walewale e Viti kei vuravura

Na Veiyalayalati mai Parisi 2015 na isevu ni veiyalayalati vakavuravura ni draki veisau me virikotori kina na itavi ni veimatanitu kece.¹⁴ E tuvai kina na iwalewale ni vakalailaitaki ni kasi kuvuraki e vuravura, na vu ni vakatakata kei vuravura, ena sasaga me yalani ena 1.5°C.

Noda matanitu sa vakaitavitaka na veitabana kece ena rua na iTuvatuva ni Veivakatorocaketaki (NDP). Qo noda iTuvatuva yabaki 5 kei na yabaki 20, vakabibitaki kina na yaga ni qaravi vakavuku ni veikabula me rawa kina na tubu drokadroka, e macala kina ni sa yalodei noda matanitu me muria na sala ni veivakatorocaketaki e veiokati, totaki ira na dravudravua, maroroi veikabula, tubu drokadroka, qai lailai na kaboni.

Na ituvatuva e rua tiko na kena sala:

1. Vakatorocaketaki veiokati ni lewenivanua, kei na
2. Sasaga ni Veisau Vakamatanisaisai¹⁵

2.4 Mamaroroi kei na Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa (TVR)

Na Veivakatorocaketaki Raiyawa (VR) na veivakatorocaketaki e sotavi kina noda gagadre na itaba qo, sega ga ni vakaleqai kina nodra gagadre na itaba era na muri mai.¹⁶

Na Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa (TVR) na takete e 17 e kedra inaki me uasivi kece noda bula na lewei vuravura ena 2030. E levu na matanitu era sa yavavala mera rawata na TVR qo.

¹³ Yavutaki ena Fiji Times, John Kamea, "Tevita's worry", 8 Janueri 2019, <https://www.fijitimes.com/tevitass-worry/>

¹⁴ Yavutaki ena The Paris Agreement on Climate Change, Behind Closed Doors, https://doi.org/10.1162/GLEP_a_00361

¹⁵ Ministry of Economy, Republic of Fiji NDC Implementation Roadmap 2017-2030 (2017), <https://www.reinfofiji.com.fj/wp-content/uploads/2017/11/5-year-and-20-year-development-Fiji-NDP.pdf>

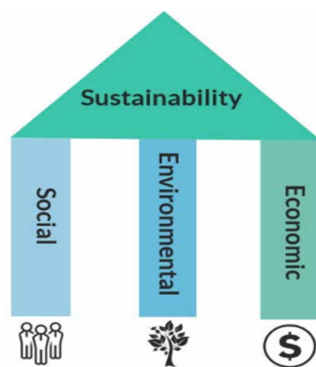
¹⁶ Gro Harlem Brundtland, Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development (Oxford University, 1987), <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

Qo na TVR e 17:

YALOYALO 6: Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa e 17¹⁷

YALOYALO 7: Duru ni Veivakatorocaketaki Raiyawa¹⁸

Na Yaloyalo 7 e cake e vakaraitaki kina na duru e tolu ni VR, me yavutaki kina na sasaga ni rawailavo drokadroka. Qo na duru vakatamata (social), ni veikabula (environmental) kei na vakailavo (economic).¹⁹ Kedra inaki na TVR me veiraurau vinaka tikoga na tabana vakailavo, vakatamatama kei na veikabula meda yacova kina na gauna ni mamaroroi mai muri.

Na takete qo sa tuvai me vaka na kedratou dui duru ni mamaroroi:

YALOYALO 8: Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa tuvai ena duru e 3²⁰

17 Yavutaki ena: <https://impakter.com/how-the-sustainable-development-goals-provide-a-framework-for-impact-minded-businesses/>

18 Droinitaka o Margaret Seruvatu, GGGI.

19 Yavutaki ena "Aligning the Criteria of Green Economy (GE) and Sustainable Development Goals (SDGs) to Implement Sustainable Development, August 2019, <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/17/4615>

20 Yavutaki ena "A Novel ICT Framework for Sustainable Development Goals", <https://doi.org/10.3390/su11071961>

Volavola:

VAKADRE 2

Vakaitavi: Vakaillesilesi ni matanitu, Matabose ni Yasana, Matabose ni Tikina, Matabose ni Taoni, Bose Vanua &s.

1. Takete ni veivakatorocaketaki raiyawa cava so o via qarava ena rawailavo drokadroka?

2. O na qarava vakacava na leqa eso ena duru e tolu ni mamaroroi?

3. Cava na 'draki veisau', cava so na kena ca?

4. Cava so e rawa nida cakava me mamada kina na revurevu ni draki veisau?

Vakaitavi: Liuliu vakavanua/vakalotu, ilala malumalumu mv tinanigone veisusu duadua, itabaqase &s.

1. E vei vei iratou qo e sega ni Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa? A. Wai savasava kei na qaravi benu.
B. iSulu savasava. C. Livaliva e saurawarawa qai savasava. D. Cakacaka vinaka kei na tubu vakailavo.

2. Cava so na duru e tolu ni mamaroroi?

3. Cava na 'draki veisau', cava so na kena ca?

Vakaitavi: Daunilivaliva, matai se viavia matai &s. Koya e tu vua na kila me qarava na cakacaka drokadroka

1. Cavuta e so na takete ni veivakatorocaketaki raiyawa.

2. Cava na ibalebale ni 'draki veisau' vei iko, cava so na kena ca?

3. Cava so na ivakaraitaki ni vakayagataki benu?

Vakaitavi: Bisinisi lalai

1. Cava na 'takete ni veivakatorocaketaki raiyawa', cava so na kedratou yaga ena nomu qaravi bisinisi?

2. Eratou yaga vakacava na duru e tolu ni mamaroroi ena nomu qaravi bisinisi drokadroka?

3. Meda semā vakacava na duru ni mamaroroi kei na yavu ni rawailavo drokadroka?

4. Cava na itavi ni nomu bisinisi ena valuti ni draki veisau?

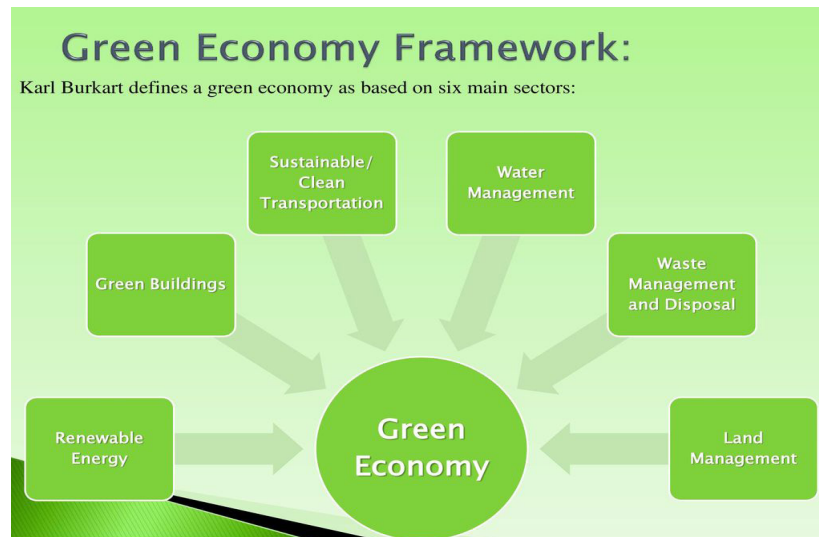
3

Rawailavo Drokadroka
Raraba

3.1 Rawailavo Drokadroka (RD)

Na inaki ni rawailavo drokadroka me walia na leqa e vu mai na Rawailavo Duka. Kena inaki levu me yaga vakadede noda vuravura.

YALOYALO 9: Rawailavo Drokadroka²¹

E sagai kina me vakatikori na iwalewale eso e lailai na kena kaboni. Qo e so na kena ivakaraitaki de na yaga ena noda dui vanua:

- Sola kei na ivurevure tudei tale eso ni livaliva
- Wasei na benu qai biu vakavinaka
- Vodo basikeli sega ni lori
- Tei kau, maroroi veikau, kua so na ta kau &s.

3.2 Rawailavo Karakarawa

E yaga na waitui ena noda bula ni vakavure okisijeni, domica na kasi kaboni, qaqia na keda, qai lewai kina na draki kei na katakata kei vuravura. E solia talega na keda, noda tikovinaka, kei na sala ni veilakoyaki.²²

E so na itovo e vakacacana tale na waitui, mv

- Benu ca na waqaniqoli
- Benu ni kako kei na ikuvukuvu ni idini
- Vanua ni saravanua e vakacacani se benuci tale kina na vanua.

YALOYALO 10: Veisautaka na Baravi na Freesoul Real Estate Development²³

Na yaloyalo e cake e vakaraitaka nodratou veisautaka tiko na baravi mai Malolo na Freesoul Real Estate Development. Na veisau qo sa vakatubu veiba ka sa bau vakacacana talega na veikabula.

Sa tubu saraga kedra taleitaki na veimataqali qito e wai ena vica na yabaki sa oti. Sa mai tubu kina na benuci ni noda veibaravi ena palasitika, taku, kakana, tavako, tavaya &s.

²¹ OpAyub Ali, "Green industry towards green economy in the rmg", 28 October 2015, <https://www.slideshare.net/ayubjueco/green-industry-towards-green-economy-in-the-rmg-54471169>

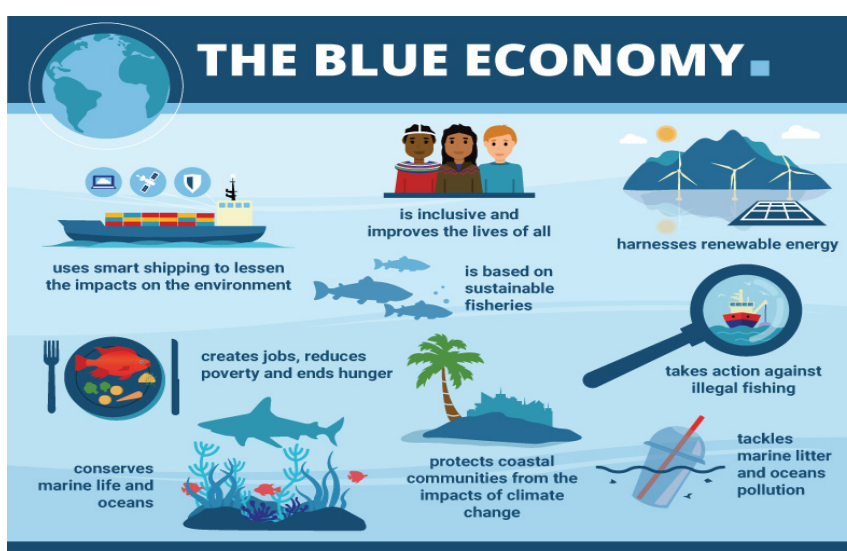
²² Yavutaki ena Our Oceans and The Blue Economy: Opportunities and Challenges, <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.08.109>

²³ Yavutaki ena The Fiji Times, Controversial Malolo Case adjourned, 21 February 2020, <https://www.fijitimes.com/controversial-malolo-case-adjourned/>

YALOYALO 11: Baravi Benuci²⁴

Noda via muduka na mataqali leqa vaqo, ka maroroya na waitui me ivurevure tudei, sa buli kina na **"Rawailavo Karakarawa"** na iwalewale ni qaravi waitui me rawailavo, salavata noda vakayagataka vakayalomatua

- na kena iyaubula
- ivurevure ni livaliva, mv ua, waikatakata &s.
- kelikeli e botonisauloa &s.

YALOYALO 12: Rawailavo Karakarawa²⁵

Na Rawailavo Karakarawa e vakadeitaki kina na maroroi waitui kei na vakayagataka vakavuku ni kena iyaubula ena veivakatorocaketaki raiyawa.

3.3 Yavu ni Rawailavo Drokadroka

Qo na yavu eso ni Rawailavo Drokadroka:

Tikovinaka: Na rawailavo drokadroka ena vakatubura noda tikovinaka dina ka dei, sega walega ena veika vakailavo, ena kena rawati talega noda vakatorocaketaki, na tikobulabula, na marau, na vuli kei na veimaliwai vinaka.

Dodonu: Na rawailavo drokadroka e vakabibitaki kina noda dodonu vakatautauvata, noda yalovata, nodra lomani na tamata kece kei na tokoni ni dodonu ni tamata. Qo e vakabibi baleta nodra dodonu na ilala lewelalai vakatikitikitaki. E vaqarai na veisau vinaka ena vukuda kece na lewei vuravura, wili kina o ira na se bera ni sucu.

²⁴ Fiji Shores and Marinas, <https://www.fijimarinas.com/recycling-in-fiji/>

²⁵ What is the Blue Economy? <http://www.blueeconomyconference.go.ke/what-is-the-blue-economy/>

Yalayala ni Veikabula: Qo noda kilā ni noda tikovinaka e vakatau ena kedra bulabula na veikabula kece. E kena usutu mera dui bula ena nodra yalava na veikabula ka mera taqomaki (na veikau, vaimataqali kau kei na manumanu), na qele, wai, cagi kei na lewe ni yalava ni veikabula tale eso.

Vakayagataki vuku me Rauta: Na rawailavo drokadroka e lailai na kaboni qai cocowiriwiri. Qo ena noda kilā ni itavi levu duadua me qaravi ena bula vakailavo meda rawailavo ena noda rokova na yalayala ni veikabula, qai yalana noda qarailavo meda kua ni mavoa tale kina.

Veiliutaki Vinaka: Na rawailavo drokadroka e susugi kina na mataveiliutaki savasava e cokoti kina na dau vakarorogo vei ira na lewenivanua, kila na tabana me qaravi, yavutaki ena vakadidike vakavuku kei na nodra vuku na qase. Na veiliutaki gona e vakaliuci kina nodra vakaitavi na lewenivanua, na veitalanoa, kei na kena vakatabui na wereubiubi kei na vunivuni.²⁶

3.4 Walewale ni Rawailavo Drokadroka

YALOYALO 13: Walewale ni Rawailavo Drokadroka²⁷

Na yaloyalo e cake e laurai kina na iwalewale eso ni noda qarava na vakadidike kei na kedra bucini ka buli na misini vovou, ena noda mua tiko kina rawailavo drokadroka.

Qo e wili kina na ivurevure tudei ni livaliva (sola, wai, cagi, ua, waikatakata kei na kau tei), qaravi ni wai ca, vakayagataki ni benu, na veimataqali vale drokadroka kei na buliyaya kei na misini e rokova na veikabula.

Noda vanua e vakararavi vakalevu ena buka bulu me vaka na benisini kei na disili ni lori kei na qaqi livaliva. Na buka bulu e vakadukara na macawa ka vakavuna na draki veisau,²⁸ noda cabeta gona na ivurevure tudei ni livaliva ena lailai kina na kuvuraki kasi tunumaka ka savasava kina noda sala ni veilakoyaki kei na qaqi livaliva.

YALOYALO 14: Vata ni sola ena Nanuya Island Resort²⁹

Na Yaloyalo 14 e laurai kina na 260 na vata ni sola ena Nanuya Island Resort mai Yasawa, e vakavurea na livaliva ni itikitiko ni saravanua.

Kena vakalailaitaki na benu kei na kena vakayagataki vakavuku e rawa ena 'MaTaVa' - maninitaki, tavoraki, vakavoutaki. Qo e yaga taleda vei ira na vakabisinisi drokadroka, nira rawailavo ena iyaya vakavoutaki.

YALOYALO 15: Ra vakavouya na marama kei na gone na taga makawa me caka kina na 'eco bag'³⁰

²⁶ Yavutaki ena: <http://gggi.org/site/assets/uploads/2019/06/5-principles-of-GE-One-Pager-250619.pdf>

²⁷ CEDEFOP, Green Economy, 'A great opportunity', <http://www.cedefop.europa.eu/en/news-and-press/news/green-economy-great-opportunity>

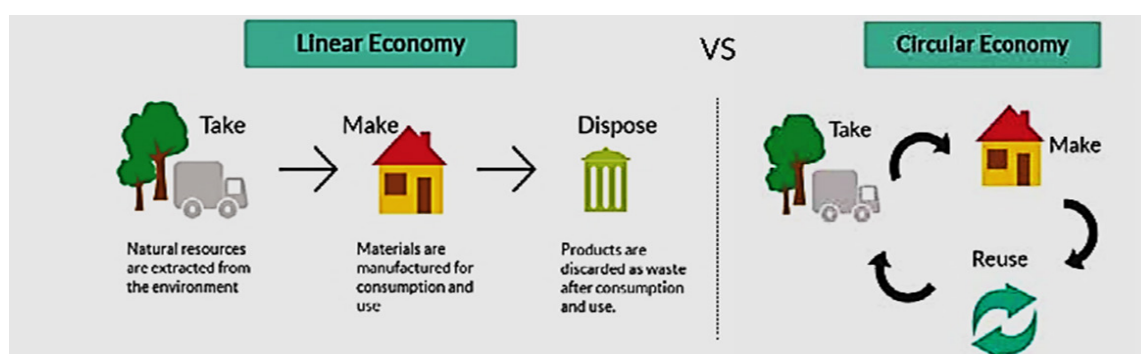
²⁸ Ministry of Economy, Republic of Fiji, Fiji NDC Implementation Roadmap 2017-2030 (2017), <https://www.reinfofiji.com.fj/wp-content/uploads/2017/11/FIJI-NDC-IMPLEMENTATION-ROADMAP-LOWRES.pdf>

²⁹ Veitaba: Matt Capper

³⁰ Vurevure: Global Vision International, <https://www.fijimarinas.com/wp-content/uploads/2014/02/Daughtersof-Charity.jpg>

YALOYALO 16: Tuvani na 'eco bag' me volitaki³¹**3.5 Yaga eso ni Rawailavo Drokadroka**

E rawa na ilavo mai na benu, me matata ga vei keda na kedrau duidui na rawailavo dodonu kei na rawailavo cowiri, meda tauca kina na vua ni rawailavo drokadroka. Na kedrau duidui na rawailavo dodonu kei na rawailavo cowiri e vakaraitaki ena Yaloyalo 17.

YALOYALO 17: Rawailavo Dodonu se Cowiri³²

Ena rawailavo dodonu eda volia e dua na ka, vakayagataka, oti biu laivi ni benu. Ena rawailavo cowiri eda vakavoutaka na benu meda rawailavo tale kina.

E dua mada, ena vakasaqa eda biuta laivi na wai ni vakasaqa, benu ni kakana, sui &s, qai tini kece ena ibenubenu. Qo na itovo ni **Rawailavo Dodonu**, meda "taura-bulia-biuta".

E dua tale na sala na **Rawailavo Cowiri**, meda vakayagataka na benu ni vakasaqa, qo e wili beka kina noda vakayagataka tale na konteina styrofoam, vakayagataka na benu me ivakabulabula ni qele se me caka kina na kasi (biogas) &s.

Ena rawailavo cowiri, eda muria na itovo ni MaTaVa – maninitaki, tavoraki, vakavoutaki, kena yaga vei keda ni

- lailai na benu
- maroroi na veikabula ni vakayagataki vakavuku
- torocake nodra tikobulabula na lewenivanua
- tubu na cakacaka saumi drokadroka

YALOYALO 18: Benu ni ta jaina³³

Na yaloyalo e cake e vakaraitaki kina na benu ni ta jaina, e na vakayagataki me tali kina na baosi nodra na tabu lewenimanumanu kei na so tale na iyaya.

31 Source: Global Vision International, https://www.fijimarinas.com/wp-content/uploads/2014/02/941279_602543906458238_1100264826_n.jpg

32 Graphics by Margaret Seruvatu, GGGI.

33 Green Banana paper, <https://greenbananapaper.com/>

Volavola:

VAKADRE 3

Vakaitavi: Vakaillesilesi ni matanitu, Matabose ni Yasana, Matabose ni Tikina, Matabose ni Taoni, Bose Vanua &s.

1. Cava so o na cakava mera vakanadakuya na lewenivanua na Rawailavo Duka?

2. Cava so o na cakava me susu kina na Rawailavo Karakarawa?

3. Cava so na leqa o na sotava ena rawailavo drokadroka?

Vakaitavi: Liuliu vakavanua/vakalotu, ilala malumalumu mv tinanigone veisusu duadua, itabaqase &s.

1. Cavuta e so na cakacaka ni Rawailavo Drokadroka e qaravi ena nomu vanua.

2. Cava kedrau duidui na rawailavo dodonu kei na rawailavo cowiri?

3. Cava so na cakacaka vakayavuyavu mai waitui ena nomu vanua?

4. E tarai vakacava kina na veikabula mai waitui?

5. Volā e tolu na cakacaka ni Lailai ni Kaboni kei na Maninitaki ni iYaubula.

Vakaitavi: Daunilivaliva, matai se viavia matai &s.

1. Cava so na itovo drokadroka o na muria ena nomu cakacaka e veisiga?

2. O dau muria vakacava na Rawailavo Karakarawa ena nomu cakacaka?

Vakaitavi: Bisinisi lalai:

1. Cava so o na veisautaka ena nomu bisinisi me bau drokadroka kina?

2. Cava so na itovo ni maninitaki ni iyaubula o na muria ena bisinisi drokadroka?

4

Cabeta na Rawailavo
Karakarawa

4.1 Cabeta na Rawailavo Karakarawa

Noda cabeta na Rawailavo Karakarawa e gadrevi kina me veisau noda itovo ni vakasama kei na qaravi bisinisi.³⁴ Meda kila rawa na leqa cava so e tu e matada ena tabana ni ilavo, vanua se na veikabula, kei na nodra tarai keda, eda na qai tu vakarau meda cakacakataka na kedra iwali.

4.2 Tukutuku eso ni cabeti vakavinaka na rawailavo karakarawa ena Pasifika.

1. O Tokelau, na isevu ni matanitu e vuravura me vakararavi 100% ena sola.

YALOYALO 19: Na ivuki (inverter) Sunny Island ratou qarava na SMA me veivotayaka na livaliva³⁵

YALOYALO 20: Sevu Vakamatanitu na Sola

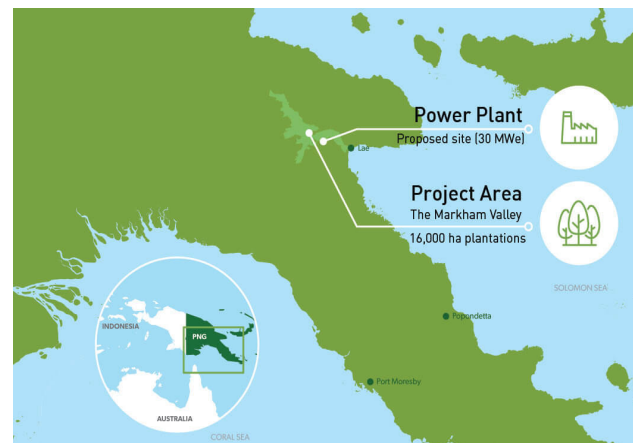

A sevu vakamatanitu ena 30 Okotova ena kena ivalavala vakavanua. Se tauyavu na sasaga ena 2010 qai tini ni oti e

yabaki rua. Sa lewa na matanitu o Tokelau me kua na voli benisini se disili mai vanuatani, me vakayagataki na ivurevure tudei ni livaliva, me vaka ni lomani kina na veikabula qai sega ni vakararavi ena ivurevure ni livaliva mai vanuatani.³⁶

2. Tei kau me buka mai Papua Niukini: Sasaga rogo ni maninitaki iyaubula.

YALOYALO 21: Sasaga ni tei kau me buka mai Papua Niukini³⁷

Na sasaga ni tei kau me buka ni Oil Search ena buca o Markham mai na yasana o Morobe mai Papua Niukini na sasaga ni maninitaki iyaubula, e vakayagataki kina na malamala ni kau tei me tudei, me buka ni iqaqi ni livaliva, qai rawa kina e voleka ni 30 Megawatt na livaliva ni yasayasa vakaRamu.⁴⁵

3. Maroroi na Veikabula ni Waitui ena Tei Dogo kei na Lase.

YALOYALO 22: Tei Dogo³⁸

³⁴ Yavutaki ena Pacific Islands Development Forum 2019-2030 Strategic Plan, <http://www.pidf.int/wp-content/uploads/2017/07/PIDF-Strategic-Plan.pdf>

³⁵ SMA SOLAR TECHNOLOGY, <https://blog.ebv.com/from-zero-to-hero-tokelau-becomes-the-worlds-first-country-to-rely-100-on-solar-energy/>

³⁶ You Tube video: "The Pacific Way-Season 9 Episode 20, 24 September 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=P3iTeXeRf08>

³⁷ Yavutaki ena PNG Biomass Homepage, <https://pngbiomass.com/project/>

³⁸ TRUST.ORG IN AUSTRALIA, NEW ZEALAND AND OCEANIA, FLOOD PROTECTION, <http://floodlist.com/author/trust-org>

Na veidogo e yaga vakalevu ena kena vorati se sotavi na revurevu ni draki veisau. Eratou laurai ena itaba qo na mataveiwekani mai Korova ni ratou tei dogo mai na toba o Laucala me kua so ni yavu kina na qele e Suva.

YALOYALO 23: Ra tei lase na saravanua mai na Outrigger³⁹

Na otela na Outrigger volekati Sigatoka sa dau tei lase tiko mai ena sasaga rabailevu ni maroroi osoni ni vuravura. Se sevu ena 2014, kena inaki me vakabulabulataki ka vakaukauataki na lase.

4. Qoli mamaroroi.

YALOYALO 24: Logo (drotini) ni FFA⁴⁰

Na Tabana ni Qoli ni Matabose ni Pasifika (Pacific Island Forum Fisheries Agency, FFA) a tauyavu me tokoni ira na veimatanitu ena qoli mamaroroi e loma ni nodra dui yalava 200 na maila (Exclusive Economic Zone, EEZ). Sa mai mana vakalevu ena maroroi ika ena noda wasawasa.

5. Pamu ni wai sola ni matanitu o Vanuatu.

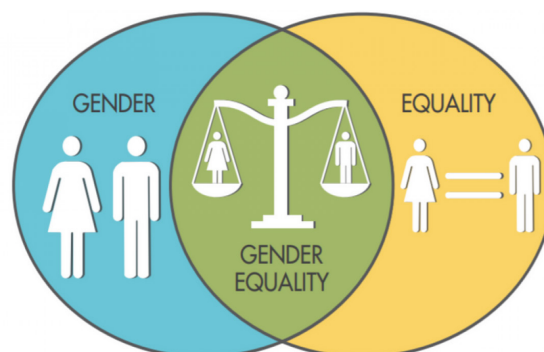
YALOYALO 25: Sainitaki na veiyalayalati ni sasaga⁴¹

Eratou laurai ena yaloyalo qo na vakaillesilesi ni Tabana ni Wai kei na Tabana ni Livaliva ni matanitu o Vanuatu, ena nodratou sainitaki na veiyalayalati ni sasaga yabaki rua, ena veitauriliga kei na GGGI, vakailavotaka na matanitu o Luxembourg, me vorati kina na draki veisau ena ipamu ni wai sola ena taudaku ni koro lelevu mai Vanuatu.

4.3 Veiraurau ni Tagane/Yalewa

YALOYALO 26: Veiraurau ni Tagane kei na Yalewa⁴²

Noda cabeta na Rawailavo Karakarawa ena qai katoa ga ni salavata kei na veiraurau ni tagane kei na yalewa (Yaloyalo 26). Kena ibalebale ni dokai ka rokovi vakatautauvata na dui itovo, vakanuinui kei na gagadre ni tagane kei na yalewa. E sega ni kena ibalebale mera veisautaki na tagane kei na yalewa mera tautauvata, e baleta ga na nodra dodonu, itavi kei na sala ni bula me kua ni vakatautaki ena nodra sucu tagane se yalewa. Me dei na lomada me kua ni dua e guileca, me vaka e lavaki ena TVR me rogoci kece na domoda ena vakatulewa ni vanua.

39 Outrigger Hotel and Resorts, <https://www.outrigger.com/stories/2019/june/coral-planting-2019>

40 Pacific Island Forum Fisheries Agency (FFA) <https://www.humanrightsatsea.org/2019/08/06/pacific-forum-fisheries-agency-enacts-new-crew-welfare-regulations/> or visit <https://www.ffa.int/>

41 Yavutaki ena, <https://gggi.org/gggi-signs-project-agreement-with-vanuatu-government-to-implement-solar-water-pumping-project/>

42 SAILA organization, "Gender Equality: A Cornerstone for a Green Economy", Veitaba Agnes Bubugura, <https://saila.org.za/research/gender-equality-a-cornerstone-for-a-green-economy/>

YALOYALO 27: Na Yalewa kei na Rawailavo Drokadroka⁴³

Ni sa vulici oti na lesoni qo, era na muria na yalewa na sala drokadroka eso, era na vakayagataka vakavuku na iyaubula, vakavoutaka na iyau eso mera rawailavo kina. Nodra vuku talega e rawa ni dewa vei ira na itabagone. Na veiraurau ni yalewa era na vakaiyaragi kina mera cau vakalevu ena noda rawata na Takete ni Veivakatorocaketaki Raiyawa (TVR).

4.4 Vakalailaitaka na Viakana

YALOYALO 28: Vakalailaitaka na Viakana⁴⁴

Sa mai leqa na kakana ena levu na matanitu ena veiyasai vuravura, sa ka bibi gona me vakalailaitaki na viakana.

E vakamacalataki ena Yaloyalo²⁸ na sala eso me veisau kina na icakacaka ni kakana ka vakalailaitaki kina na viakana.

43 Veitaba o Paul Harris, yavutaki ena Awl images, <https://www.awl-images.com/stock-photo-south-pacific-fiji-kadavu-fijian-islander-creating-a-floor-mat-out-of-image00018159.html>

44 Yavutaki ena United Nations: Zero Hunger Challenge, "Transforming our food systems to transform our world", <https://www.un.org/zero hunger/ar/content/challenge-hunger-can-be-eliminated-our-lifetimes>

4.5 Tikobulabula

YALOYALO 29: Bibi ni Tikobulabula⁴⁵

Na mate sureti (MS) na mate e sega ni rawa ni dewa. Era vu na mataqali mate qo mai na noda kawa, noda itovo ni bula, kei na vanua eda tiko kina. Na MS e wili kina qo:

- Mate eso ni uto kei na salanidra
- Kensa
- Matenisuka
- Tubu ni dra
- Levulevu sivia &s.

Na inaki ni TVR 3 me rawa kina na bula vinaka kei na tikovinaka. Na tikobulabula kei na tikovinaka ena veitabayabaki erau yavu ni veivakatorocaketaki raiyawa.

4.6 Dusidusi ni Rawailavo Drokadroka

Sa nanumi mera lesi na 'italai drokadroka' mera vakavulici mera vakaitavi ena qaravi veikabula. Na italai drokadroka qo me tu vei ira na kilā kei na yalo ni maroroi veikabula mera qarava kina na itavi ni veituberi vei ira na lewenivanua kei na mamaroroi.

YALOYALO 30: Na iTalai Drokadroka⁴⁶

Qo na itavi ni italai drokadroka:

- Vakarawarawataka nodra ciqomi na yavu ni rawailavo drokadroka. Kena sala na veituberi kei na kacikacivaki.
- Dau yadrava na sasaga drokadroka ena nona dau wavoki wasoma kei na yadrayadravi.
- Walia na leqa eso ni itovo drokadroka ena veidusimaki (mv wase benu, vakasavasavataki wai).
- Vakadewataka vei ira na veiliutaki na itukutuku eso (mv itukutuku ni veika sa rawa, leqa ni tikobulabula, nodra vakadrecike eso &s).
- Nodra itavi na veiliutaki mera tokona na 'italai drokadroka' (veivakacaucautaki, okati koya ena vakatulewa ni vanua, veivuke vakailavo ni veilakoyaki).

YALOYALO 31: Cakacaka Vinaka kei na Tubu Vakailavo⁴⁷

Na inaki ni veivakatorocaketaki raiyawa me vakalailaitaki na dravudravua, susugi na veiokati kei na tikovinaka, qai vakavurea ka tokona na cakacaka saumi drokadroka. Qo ena rawa kina na tubu vakailavo, me rawa kina vei ira na tagane kei na yalewa mera qarava nodra matavuvale. Na yavu ni Rawailavo Drokadroka/Karakarawa ena tubu kina na ilavo e rawa, salavata kei na kedra maroroi vakavinaka na veikabula.

⁴⁵ Vurevure: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/goals/goal3>

⁴⁶ EVAPO-COOL portable climate solutions, <https://www.evapo-cool.com/faq>

⁴⁷ The Global Goals for Sustainable Development, <https://www.globalgoals.org/8-decent-work-and-economic-growth>

Volavola:

VAKADRE 4

Vakaitavi: Vakaillesi ni matanitu, Matabose ni Yasana, Matabose ni Tikina, Matabose ni Taoni, Bose Vanua &s.

1. O na susuga vakacava na cabeta na rawailavo drokadroka/karakarawa ena cakacaka eso ni matanitu?

2. Cava so o na cakava me lailai kina na mate sureti?

3. O na digitaki ira vakacava na italai drokadroka?

4. O vakadeitaka vakacava ni tini na cakacaka vinaka ena tubu vakailavo ni vanua?

Vakaitavi: kena vo

1. Sereka na cabeta na Rawailavo Drokadroka/Karakarawa ena nomu vanua.

2. Tukuna na ibalebale ni mate sureti.

3. Vola e tolu na mataqali mate sureti.

4. Cava na ituvatuva ni vanua?

5. Cava na italai drokadroka?

6. Cava so na itavi ni italai drokadroka?

7. Cava na kena yaga vei ira na noda yalewa nodra muria na yavu eso ni Rawailavo Drokadroka?

8. E yaco vakacava na cakacaka vivinaka me tubu vakailavo?

5

Noda iYaubula kei
na Noda Qarava

5.1 Maroroi ni iYaubula

Na iyaubula e yavutaki kina na bula e vuravura. Me vaka ni yavutaki vakalevu na bula vakailavo kei Viti ena vakayagataki iyaubula kei na isolisoli e rawa mai na yalava bulabula ni veikabula, sa gadrevi sara vakalevu me maroroi ka qaravi vakamaqosa na iyaubula qo.

YALOYALO 32: Na iYaubula Eso⁴⁸

5.2 Wai

E rawa na wai mai ni vure, uciwai, toevu &s. Na inaki ni maninitaki ni wai kei na kena qaravi vakavuku, me tu ga meda vakayagataka o keda kei ira na muri mai.

E rawa nira vakaceguya na lewenivanua na gadrevi ni wai ena nodra maroroya na ivurevure ni wai me vaka na uciwai kei na vure, me kua ni benuci.

Sayalataka noda matanitu ena iTuvatuva ni Veivakatorocaketaki ni na yacova na 100% ni lewei Viti era na vakawainigunu savasava ena 2030, ka 70% era vakasalaniwaica vinaka ni bera na 2021.⁴⁹

YALOYALO 33: Noda iYaubula na Wai⁵⁰

5.3 Veikau

Na veikau e yaga vei keda e veisiga ni rawa mai kina na kakana, wainimate, kau ni tara vale, buka, kauvaro me volitaki se vakau i vanuatani, kei na levu tale. E yaga talega na veikau vei ira na veikabula tale eso.

Qo e vica na sala me maroroi kina na veikau:

- Tei kau – nida taya e dua, tei tale e rua.
- Noda itovo makawa ni teitei veicurumaki.
- Vakavulici ira na wekada ena iwalewale eso me maroroi kina na veikau.

YALOYALO 34: Vakarauteki na tolonikau me fikataki kina na kaboni⁵¹

48 You Tube video: "Natural Resources", 23 September 2020, https://www.youtube.com/watch?v=q9XzTl_Krlo

49 Yavutaki ena UNICEF Pacific Islands, <https://www.unicef.org/pacificislands/press-releases/fiji-ministries-and-partners-commit-wash-quality-life>

50 Tauri mai na Climate Vulnerability Assessment, "Making Fiji Climate Resilient", <https://cop23.com.fj/wp-content/uploads/2018/02/Fiji-Climate-Vulnerability-Assessment-.pdf>

51 Vurevure: GIZ/JHHofman: https://www.international-climate-initiative.com/en/news/article/sustainable_forestry_in_fiji

5.4 Qele

E maroroi vakavinaka na qele me uro tikoga. Nida tea vakabalavu e dua ga na kakana (raisi, witi) e dau dravudravua mai na qele. Dodonu me dau veisau na ka e tei, meda qarauna meda teitei veicurumaki.

Nida gadreva me tudei na qele, me vakayagataki na ivakabulabula eda cakava ga mai na ka bula, maninitaka na wainimate ni manumanu kei na co ca, qai suisui turuturu.

5.5 Manumanu

Era bini tu na veimataqali manumanu e noda vanua, wili kina na manumanu ni waitui, waidroka kei na vanua mamaca, ia e levu se bera ni dikevi vakavinaka, baleta na vakadidike e vakatau vakalevu ena kedra yaga vakailavo. Noda manumanu e okati kina na manumanu vuka, manumanu yavaiva, manumanu qasi, boto, kei na manumanu ni waidroka kei vanua mamaca. E so na manumanu era kila.⁵² E so era manoa, era kawa ni manumanu sa vakamatautaki ena levu na itabatamata mera noda itokani, mv kolī, pusi, bulumakau, sipi, vuaka &s.

YALOYALO 35: Na bekalulu (Mirimiri acrodonta) – mataqali beka sa voleka sara ni kawaboko⁵³

5.6 Noda qarava vata na iyaubula

Qo noda cakacaka vata vakamataveiwekani se mataitikitiko ena taqomaki kei na qaravi ni iyaubula ni vanua, waitui se waidroka.

Nida vakatulewa vata, eda kauwai vata kece, e bibi gona kina meda vakaitavi kece, mera vakauqeti talega mera vakaitavi ena vakatulewa na yalewa, itabagone, itabaqase kei ira na vakaleqai vakayago.

Noda iliuliu e nona na itavi bibi me vakuai keda ena itovo ca, me qai tuberi keda ena itovo vinaka ni yadrava tiko noda cakacaka. O koya talega e nodra mata ki na matanitu. E nona duadua na vakatulewa baleta na vakatorocaketaki ni vanua se itikitiko.

YALOYALO 36: Turaga kei na marama mai Tavulomo, Bua⁵⁴

Na yaloyalo e cake eratou laurai kina na turaga kei na marama ni Tavulomo, Bua, ena vuli siga rua ni susu qari kei na kena vakarautaki ni sa rawa mai, me torocake kina nodra ivakarau ni bula.

52 Yavutaki ena Fiji Biodiversity Strategy and Action Plan, Government of Fiji, <https://www.cbd.int/doc/world/fj/fj-nbsap-01-en.pdf>

53 Vurevure: <https://reidaboutbats.wordpress.com/2019/01/24/january-24th-fijian-monkey-faced-bat-mirimiri-acrodonta/>

54 Wildlife Conservation Society (WCS) Facebook page, <https://m.facebook.com/wcsfijiipogram/>

Volavola:

VAKADRE 5

Vakaitavi: kece

1. Cava so na mataqali iyaubula?

2. Cava so na ivurevure ni wai vei keda?

3. Volā e tolu na iyau ni veikau.

6

Tinitini

YALOYALO 37: Sala ni Rawailavo Drokadroka⁵⁵

DRAMA 1

Me ratou qai drama na lewenivuli. E rawa ni ratou dui bole, se me digitaki iratou o dauveituberi. Na drama qo e gadrevi kina e le ono, me ratou dramataki iratou qo: o Joji, Ruci, Sunia, Arti, Mac kei Daniel.

O Joji kei Ruci rau tiko vata kei na luvedrau o Sunia kei na watina o Arti. O Joji sa yabaki 60, o Ruci yabaki 55. O Sunia sa yabaki 40, o Arti yabaki 38. O Sunia kei Arti e dua na luvedrau yabaki 4 o Daniel.

Eratou tiko kece e nodratou vale ena koro ena dua na yanuyanu ena Pasifika. E tiko talega e dua na rara lailai kei na iteitei e nodratou lomaniba.

Dua na siga sa rogoca o Joji ni ratou kacivaka na Matabose ni Tikina me caka rawa na tei kau ni bera na vulaiuca. E kacivaki talega kina ni tei kau ena drokadroka kina na loma ni koro, levu kina na vanua rurugu qai bau liliwa kina na draki.

Nona rogoca qori, sa gu sara na yaloi Joji me muria na vosa. Sa tei oti e nona lomaniba e vica na kakana draudrau kei na loga ni senikau. Dua na vanua galala e mata ni vale e rawa ni tei kina na kau. Kila sara o Joji ni na tubu na kau me vanua vinaka ni vakaruru.

Gole sara o Joji ina vanua e volitaki kina e levu na veimataqali itei, kena itaukei o Mac.

Mac: Ni bula. O yau o Mac na itaukei ni vanua qo, au rawa ni vukei kemuni?

Joji: Ni bula. O yau o Joji. Vaqara kau tiko.

Qo na vua ni vuli bibi ni leseni qo:

- Matata na yavu eso ni Rawailavo Drokadroka.
- Vakaliuci na cakacaka ni Rawailavo Drokadroka (livaliva tudei, wai savasava).
- Qarauni me cakacakataki ka yadravi na itovo ni rawailavo drokadroka.
- Vakaitavi kece – meda vuli vata kece.

Mac: Tiko vei au na senikau, kakana draudrau kei na kau salusalu.

Joji: Oni rogoca ni kacivaki meda tei kau ni bera na vulaiuca?

Mac: Io e vinaka qori, se vacava? Ni sa na ka levu sa na ivakaruru vinaka.

Joji: Io, Mac. Kerekere mo digitaka e dua na kau vinaka me sota kei na ka e kacivaki.

Mac: Io, me dua nomu itei ni nim. Oti beka e yabaki 10 sa na ka levu, qai dede sara tale na kena bula.

Joji: Daumaka qori. Me dua noqu itei ni nim. Meu suya ga, se dua tale na ka?

Mac: Matai se karua ni yabaki, me dua na kena ivakabulabula. E tiko vei au na ivakabulabula e caka ga mai na kabula, sega na wainimate. Tu qo vei au, au na solia. Me yacova ni sa ono na fiti, e vinaka me vakabai baleta na manumanu.

Joji: Oi!!! Me caka vakacava?

Mac: Oi!!! Rawarawa sara, Au na solia nomu bai ni vunika. E ubi kina na itei me yacova ni sa ono beka na fiti, qai luva.

Joji: Totoka! Mada mai na itei, na ivakabulabula, kei na kena bai.

Mac: Nikua, au na solia e dua na taga ivakabulabula. Oti sa na rawa nio volia tale. Qo ena rauta beka e tolu se va na vula. Au sa qarauna talega me olo na ivakabulabula ena taga pepa, sega ni palasitika.

Joji: Vinaka Mac. Wananavu!!! Au na qai wavoki tale mai.

55 Vurevure: GEESKA AFRICA ONLINE, May 16, 2021, <https://www.geeskaafrika.com/ethiopia-launched-its-2025-climate-resilient-green-economy/>

Gole tale i vale o Joji, kauta tiko na itei ni nim, bai ni vunika kei na taga ivakabulabula. E vakacegu qai moce. Nona inaki me yadra vakamataka me tei kau ni se bera ni katakata na siga.

Mataka cake, e yadra vakamataka. Sa tekivu kelia na qara me tei kina na kau.

Vakalailai, mai vaqarai Joji o Ruci.

Ruci: Ae!! Cava o cakava tiko?

Joji: Ae, tiko ena iteitei. Tei kau tiko.

Ruci: Kau cava?

Joji: O rogoca na ka a kacivaki nanao? Au lako gona nanao au volia e dua na itei ni nim.

Ruci: Cava na yaga ni vunika??

Joji: Ni sa na ka levu ena vakarurugu. Na drauna talega kei na kulina e dau wai.

Rau yaco sara mai o Sunia kei Arti.

Sunia: Yadra Ta. Cava o cakava tiko?

Joji: Yadra luvequ. Au tea e dua na kau.

Ruci: Nomu ta a lako nanao lai volia mai e dua na itei.

Sa mai kelia oti o Joji na qara, sa sua tiko.

Joji: Sunia, kauta mada mai na taga veva qori.

Sunia: Qo Ta. E cava?

Joji: Qori na ivakabulabula caka mai na kabula qai tawa ena taga veva. E kaya o Mac na itaukei ni ibucibucini ni kau ni sega ni dau vakayagataka na taga palasitika.

Nona tukuna qo sa biuta na ivakabulabula, tea na kau, sua, qai vakabaitaka. Veiciciyaki tiko na makubui Joji o Daniel ena nona marautaka na itei. Vakamacalataka o Joji vei Daniel na yaga ni kena yadravi na kau kei na kena vakabai.

Daniel: Tukai. Gauna cava sa na ka levu na kau? Au via kakaba kina, meu qito kina.

Joji: Via yabaki 10 se sivia. Iko na via yabaki 14 kina – cauravou levu!!!

Ruci: Oi yabaki 10. O kedaru sa na yali kina.

Joji: Au sega ni tea baleti kedaru. Qo e baleti Sunia, Arti kei Daniel. E baleti ira kece tale ga na vakaitikotiko e ke. Ni sa na ka levu, sa na rurugu me qito kina o Daniel. Ena marautaka na tagi ni veimataqali manumanu vuka.

Sunia: Sa totoka vakaoti. Qai noqu itavi na qarava.

Oti tale e vica na yabaki. Rau sa yali o Joji kei Ruci. Sa tubu na nim me vunika levu rugurugua.

Sunia: Oi Daniel. Cava o cakava tiko?

Daniel: Au sa cauravou levu. Au kaba tiko. Nanuma na ka a kaya o Tukai, ni sa na ka levu sa na rugurugua, au sa mai rogoca talega na tagi rogorogo vinaka ni manumanu vuka.

Sunia: Dina na luvequ. Au duavata kei na vosa nei Ta. Na vunika qo ena levu tale na yabaki na kena tu e ke, ena yaga vei keda kece. Nanuma ni qo na mamaroro, e drokadroka kina noda vuravura.

Daniel: Au sa taura qori. Ta, daru lako mada meu lai digitaka e dua na itei ni kau vinaka, meu na tea ka qarava.

Sunia: Donu, na luvequ. **AU NA CAKAVA!!!**

DRAMA 2

Na drama qo e vinakati kina e le 4 me ratou dramataki iratou qo: na turaga, o Stella, o Mary, o Thomas. Era soqoni na yalewa ena valevakoro mera vakarautaki kakana ni vakarau tadu mai e dua na vakaillesilesi vakamatanitu. E so vei iratou ratou veitalanoa tiko.

Stella: Au tiko mai na makete ena Vakarauwai qai so na yalewa ni Warala ratou veitalanoataka nodratou itavi vakaiTalai Drokadroka ni koro.

Mary: Dina Stella, na iTalai Drokadroka – au qai rogoca vakadua – cava era dau cakava?

Stella: Noqu rogoci iratou, ratou kaya ni le 3 vei iratou sa lesi me iTalai Drokadroka ka ratou sa tuberi oti me ratou dauveituberi vei ira na lewenikoro ena yavu eso ni Rawailavo Drokadroka.

Mary: Sa dina, cava sara mada na yavu ni Rawailavo Drokadroka?

Stella: Tou tarogi Thomas – au vakabauta ni a tiko ena kena vuli mai na taoni ena vula sa oti. Meu lai kerei koya me mai vakamacala vei kedatou, ni datou se tiko kece.

Thomas: Dou bula na marama – e levu na itavi me qaravi ena kena maroroi na rawailavo drokadroka, ia meu tukuna madaga na kena dou vakaitavi kina e veisiga:

Qarauni me savasava na meda wai kei na wai ni vakasaqa.

Qaravi benu – qarauna me biu vakavinaka kece na benu.

Tikobulabula – Me kua na itovo duka, qarauna me savasava na lomanibai, me kua na nodra isususu na namu &s.

Au sa kerei talega meu digitaka e so na yalewa me ratou iTalai Drokadroka ni koro qo – dou bau makutu?

Stella: Io, keirau se qai veitalanoataka kei Mary – keirau makutu.

Thomas: Vinaka, totoka qori – au na tukuna vei iratou na iliuliu. Au na vakasalataki iratou ni o kemudrau na marama drau na iTalai Drokadroka uasivi, baleta ni rogo na domomudrau e nomudrau vale kei na koro.

Mary: Io, e dina, e rawa talega ni keirau vakasavu itukutuku vei iratou na iliuliu ni koro ena bose vakoro. Mo vakadeitaka ga ni keirau na sureti ina bose me keirau tukutuku kina.

Thomas: Drau kua ni leqa, au na kerea talega vua na turaga me vakadonuya, baleta ni o kemudrau ga drau na qarauna me muri na yavu ni Rawailavo Drokadroka.

(Lai raica na turaga o Thomas)

Turaga: Bula Thomas, cava sa leqa nikua?

Thomas: O yau saka au sa mai veivosaki kei iratou na marama, ka rau le 2 rau makutu me rau iTalai Drokadroka ni noda koro. Rau na qarauna matua meda muria na yavu ni Rawailavo Drokadroka. Au rogoca ni ratou sa bau yaga saraga na marama ni Warala, ni ratou gumatuataka nodratou itavi vakaiTalai Drokadroka.

Turaga: Sa donu Thomas – ka ni marau meu vakadonuya nomu kerekere – me sa lewa ni bose vakoro ni macawa mai qo, me ratou sureti na yalewa, vakabibi o Mary kei Stella, me ratou mai tukuna na lomadratou baleta na cakacaka ni iTalai Drokadroka.

Thomas: Sa donu saka, vinaka sara me tekivu nikua mera okati na marama ena bose vakoro kece baleta na itavi levu era dau qarava e na koro.

Follow our activities on
Facebook and Twitter

www.gggi.org